

SZŰK BALÁZS

MAGYAR HOLLYWOOD

(Adalékok egy hollywoodi magyar filmlexikonhoz)

Paradox, hogy Hollywood, amely 1886-ban még csak ranch, 1903-ban falu volt, mintegy héphaisztoszi érintésre a magyarok fejből pattant ki. 1910 körül az enyhe éghajlatú, nemritkán 350 napfényes napot is produkáló, változatos terepű, csatornázott, Los Angeles-től nyugatra eső kis elővárosban már sok filmes vállalkozás telepedett meg, New York és Edison trösztjének monopolhelyzetétől szabadulva (a világ első műterme, a „Fekete Marika” becenévre hallgatott), ide menekítve a függetlenségre áhítózó produceri kapacitást. Bár az amerikai hagyomány Hollywood születését C. D. Mille: *Az asszonyember* (1913) című, sok külső felvételt is alkalmazó western adaptációjától számolja, a stúdiórendszer prototípusát (Famous Players, majd Paramount Pictures) egy magyar, **Adolph Zukor** építette ki az 1910-es évek végétől 1921-ig.

A rendszer falai kettős fundamentumon nyugodtak: a gyártás–forgalmazás–bemutatás finansziális vertikumának stabilizálásán és a nagy volumenű játékfilmgyártás műfaji spektrumának modellszerű felépítésén. A gazdasági hatékonyságnak és az állandó, folyamatos profitképzésnek ez a rendszere kezdettől fogva követhető dramaturgiájú, egyszersmind szokatlan/érdekes cselekményű 90 perces játékfilmeket kínált, szolid hosszúságú (10 perc) híradókkal és animációs rövidfilmekkel. A húszas évek elején, közepén megindult az európai (német, osztrák, magyar, cseh, angol, francia, dán, svéd) és orosz színházi, valamint filmes elit (rendező, producer, forgatókönyvíró, színész-színésznő, operatőr, zeneszerző, díszlettervező) rendszeres „agyelszívása”. A szakember- és sztárképzés (M. Piccford), a diszpozíciós könyvek bevezetése, a többletnyersanyag minimalizálása felgyorsította az ipari-technológiai folyamatokat, a terjesztés tömegesedését.

1925-re ez a piaci monopolizmus és star system uralta az egész világot (Japán és a Szovjetunió kivételével), bár Európa speciális adókkal, tarifákkal, kvótákkal, esetenként még bojkottal is próbált védekezni Hollywood korlátlan uralma ellen. A műfaji-technológiai–produceri munkamegosztáson alapuló stúdiórendszereket (Paramount Pictures, Metro Goldwing Mayer, 20thFox, United Artes, Columbia, Warner Btothers) azonban nem sikerült más kulturális intézményrendszerekbe adaptálni. Az „aranykorban” (az 1930-as évek elejétől az 1960-as évek elejéig) Hollywood „Flitterváros” lett, a sztárok életmódját celebráló partikkal, zenés-táncos szórakozóhelyekkel, bulvársajtóval, titkos alvilággal.

Trianon és a politikai baloldal üldözésének eredményeképpen Magyarországról a Tanácsköztársaság bukása után, de főként az 1920-as évek elejétől közvetlenül vagy Bécsen, Berlinen, Párizson, Londonon keresztül több százan kerültek Hollywoodba, s kis csoportokba tömörülve segítettek egymást: a forgatásokon magyarul beszéltek, és ha lehetett, csak magyarokkal dolgoztattak. Adolph Zukornak az ajtaján megjelenő felirat szellemesen utalt a tehetség és szorgalom kötelező frigyére: „Nem elég, ha magyar vagy, de sokat segít.”

Hollywood megteremtésében és kiteljesítésében a New York-i születésű **Czukor György** és magyar emigráns értelmiségiek vettek részt: *producerek* (Korda Sándor, John Auer), *rendezők* (Korda Sándor, Korda Zoltán, Kertész Mihály, Fejős Pál, Cserépy

Arzén, Székely István, Czinner Pál, Benedek László, John Auer), *forgatókönyvírók* (Bíró Lajos, Lengyel Menyhért, John Auer), *zeneszerzők* (Rózsa Miklós), *operatőrök* (Máté Rudolf), *díszlet- és látványtervezők* (Korda Vince), *színészek-színésznők* (Lugosi Béla, Béla Miklós, Beregi Oszkár, Kardos Mária, Gaál Franciska, Putty Lia, Bánky Vilma, Árvai Irén, Biller Irén, Gábor Éva, Gábor Zsa Zsa).

A magyar némafilm korszakában (1896–1929) 62 magyar, osztrák, német rendező 358 hosszabb-rövidebb filmet rendezett, amelyek nagy része elpusztult a háborúban, vagy elveszett, elkallódott. A leírt és megmaradt játékfilmek (40 teljes, 35 töredék) még töredezettségükben is jelzik rendkívüli érettségüket műfaji gazdagságukkal, operatőri bravúrjaikkal, szépségeikkel, dramaturgiai kiérleltégükkel és felirataik irodalmi igényességével. Magyarország 1917–18-ban az ötödik volt a filmgyártó nagyhatalmak sorában. 1913-ban 10, 1918-ban már 102 magyar film került a hazai és külföldi nézők elé – inkább a szenzácóra épülő elementáris esztétikumot, mintsem az individuális művészet kultuszát keresve.

Legalább két fő trendet lehet megkülönböztetni e „triviális némafilm-kultúrában”: az *irodalmi adaptációk romantikusságát-realizmusát és a zsáner-filmek* (kinamaszkeccs, krimi, melodráma, filmnoir-melodráma, polgári filmkomédia, rémtörténet, romantikus mitológiai és történelmi kalandfilm, historizáló-vallási szuperfilm, operett) *műfajkereső kísérleteit*, tehát a leendő Hollywood két „film sugárútját”. A termékeny és nagy rendezőknél mindkét irányzat fellelhető: **Kertész Mihály** (*Ma és holnap, Az éjszaka rabjai, Akik ketten szeretnek, A rejtély, A szentjóni erdő titka, Lu, a kokott, Az ördög, Júdas, A vörös Sámson, Jön az öcsém!*; **Bánk bán, A karthausi, Az ezüst kecske, A szamárbőr**), **Korda Sándor** (*Lyon Lea, Mágnás Miska, Mesék az írógépről, A nagymama, Fehér éjszakák, Harrison és Barrison, Faun, Mary Ann, Yamata, Tatárjárás, Ave, Caesar!, Fehér rózsá, Az arany ember, A 111-es, A golyakalifa, Szent Péter esernyője*), **Korda Zoltán** (*Károly-bakák*), **Fejős Pál** (*Jóslat, A fekete kapitány, Lidércnyomás, Pán, Újra-élők; Egri csillagok*), **ifj. Uher Ödön** (*Márta, Mire megvénülünk*); **Illés Jenő** (*János vitéz*); **Farkas Ferenc** (*Aranyhajú szifinx*).

A tízes évek felpörgő fejlődése addig tartott, amíg „az amerikai művészi forma és a budapesti kreativitás” egyensúlya fennállt. A terjeszkedés túl extenzív volt, a fejlődés nem a művészi experimentalitás és a markáns stílári differenciálódás irányába mutatott. Az első magyar proletárdiktatúra csak arra volt képes, hogy a forgatás alatt álló polgári filmeket befejezze és gyártson néhány propagandafilmet. A filmes minőség késleltetett eredményei csak a harmincas-negyvenes években jelentkeztek hazai földön, folytatva az 1913–18 közötti időszak tömegfilm-kultúráját.

Az igazi eredmények azonban Bécsben, Berlinben mutatkoztak az emigrációs csoportok kreatív jelenléte által. Az első állomás Bécs volt (Korda Sándor, Korda Mária, Kertész Mihály, Várkonyi Mihály, Vajda László, Lukács Pál, Lucy Doraine, Putty Lia, Balogh Béla), a második a berlini UFA (Korda Sándor, Korda Mária, Korda Zoltán, Várkonyi Mihály) és a Berlinnel versengő müncheni filmgyár (Lóth Ila, Bolváry Géza, Bánky Vilma). Bíró Lajost Lengyel Menyhértet, Fazekas Imrét innen szerződtetik Hollywoodba. Kertészt már érettebben Bécsből „csábítják” a Werner testvérek, Korda „megkésve” csak 1926 decemberében hajózik az Újvilágba a First International hívására. A „két nagy” olyat tudott, ami túllépett Cecil B. de Mill bibliai szuperfilmjeinek erőszak/erotika párhuzamain: a múlt ösképeit helyezték egy jelen idejű kerettörténetbe, hogy a gondok, problémák örök visszatérésére eszméltsenek. A magyar rendezők az amerikai mintákat sohasem szolgálisan másolva a pátosztól jutottak a frivolig, fordítva,

mint C.B. de Mill. Míg Kertésznél erősebb az enyhén melankolikus ábránd, a komédiában vagy melodrámban oldódó attitűd (*Szodoma és Gomorra, Fraulein Frau, Az ifjú Medardus, A rabszolgakirálynő*); a nemzetközi kommersszel egyedien kísérletező Korda inkább a szatirizálás, frivolitás (titkos-privát történet – közösség nyilvános története; erős asszony – gyenge férfi) örökségét viszi magával (*Koldus és királyfi, A tenger urai, Elsüllyedt világ, Sámson és Delila*). S e két örökség a különböző hollywoodi magyar emigrációk és egyéni életutak irányát, dinamikáját is megszabja.

A Ricsén született **Adolph Zukor** (1873–1976) prémkereskedő szüleivel 15 évesen (1888) vándorolt ki Amerikába. Okos vagyonteremtéssel független filmvállalatot hozott létre (1912), amelyet 1916-ban a Famous Players cég- és mozihálózat alapítása követett. Az 1920–30-as években már a Paramount élén találjuk, de kísérletezik is: a talkie megszállottja, a magyar filmek rendezését támogatja (*Az orvos titka, A kacagó asszony*), vagy éppen rajzfilmgyártásba fog (*Popeye, Gulliver utazásai*).

A magyar zsidó családban született **Czukor György** (1899–1969) rendező-producer pályafutását a Paramountnál kezdte, de legnagyobb sikereit az RKO és MGM stúdióiban érte el. Érzékeny volt az irodalmi adaptációkra: *Copperfield Dávid* (1935), *Kaméliás hölgy* (1936), *Rómeó és Júlia* (1936), *Elfújta a szél* (1939), *Kettős élet – Othello* (1947), *My fair lady* (*Oscar-díj a rendezőnek, a férfi főszereplőnek, Rex Harrisonnak; az operatőrnek, H. Stradlingnek; a kösziimökért, a zenei feldolgozásért és a hangeffektusokért, 1965*), *Utazások nagynénémme*, *A kék madár* (1975). Jelentősebb filmjei még: *Phladelphiai történet* (*Oscar díj a férfi főszereplőnek J. Stewartnak és a forgatókönyvíróknak, D.O. Stewartnak, 1941*), *A kétarcú asszony, A láng őrzője, Gázláng* (*Oscar-díj a női főszereplő, I. Bergman és a fekete-fehér film díszleteiért, 1945*), *Ádám oldalbordája, Edward fiam, Tegnap született* (*Oscar-díj a női főszereplőnek, J. Hollyday-nek, 1951*), *Pat és Mike, Csillag születik, Vad szél, Szeressünk!, Befejezetlen dal, Justine*.

A **Korda-fivérek** (Pusztatúrpásztón és Túrkeven született Kellnerek). **Korda Sándor/ Sir Alexander Korda** (1893–1956) az első magyar filmkritikus, filmlapszerkesztő (Mozgó fénykép Híradó, Pesti Mozi, Mozi, Mozihét), filmrendező-producer, a Corvin új résztulajdonosaként legkorszerűbb magyar (zuglói) filmgyár-műteremegyüttes felépítője 1919-ben hagyja el Magyarországot, 25 rendezett filmmel a háta mögött. Bécs (Corda-Film Company) és Berlin után 1927-től 1930-ig szerződés kötötte a hollywoodi First Internationalhoz – az akkor már az amerikai filmtársaságoknál nagy befolyásra szert tett Bíró Lajos beajánlásával – 10 filmre, mind sziporkázóbb és briliánsabb ötletekkel (*Az ellopott menyasszony, Trójai Heléna magánélete, Sárga liliom, Éjjeli őrző, Szerelem és az ördög, A sikoltás, Magánélet, A mezők lilioma, Mindenütt asszonyok, A hercegnő és a szerelő*).

A siker mérsékelt volt, annak ellenére, hogy igyekezett populáris képi és szövegeket hasznosítani. Sokat keresett, de számolatlanul szórta a pénzt. Egyszer mondott nemet, ezért nem hosszabbították meg a szerződését, s talán azért is, mert ekkorra már a filmes szakma hangulata a „hódító idegenek” ellen fordult. A kezdetben sikeresebb büszke, független felesége, Korda Mária nehezebben viselte a művészi mellözöttséget; ez hamarosan házasságukba is került. A *Marius* (1931) francia sikere után a Paramount vezetői megbízták a csőd szélén álló angliai leányvállalat vezetésével és átszervezésével (Denham). 1940–43-ban a Foxnál tett próbálkozásai (*Lady Hamilton*, 1941) kudarcot vallottak, mert a „szerencse fia” nehezen tudta elfogadni az amerikai gyártásszervezetet,

a műveletlen-szakiparos mentalitást, az „alkalmazotti” státuszt pedig sehogyan sem. Hollywoodot szerinte két felszínes kérdés jellemezte: „Mennyit kerestél rajta?” és a „Kérsz narancslevet?”.

W. C. Menzies scenikus-rendező H.G.Wells: *Mi lesz holnap?* című regényét 1936-ban adaptálta, H. G. Wells – Bíró Lajos forgatókönyvéből, Korda Vince–Harry Zack–W. C. Menzies futurista díszleteivel, Moholy Nagy László látványterveivel, Ned Mann trükk-technikájával. Korda Sándor produceri „palcája” felszínes atomháború víziót rajzolt 1940-ből és sötét antiutópiát az azt követő 96 évből, egy család sagáján keresztül. 1940-ben kitör a II. világháború, mely a mérges gázok 1966-os bevetésével fejeződik be. A túlélők Everytown romjai közt tanyáznak. Mégis Everytown már 2036-ban gazdag, a haladásban hívó városra válik. A *Trójai Heléna magánélete* zajos sikere mellett talán e film volt legeredetibb amerikai alkotása.

Korda Zoltán (1895–1961) kameraman, forgatókönyvíró, rendező 1940–49 között alkotott Amerikában főként egzotikus históriákat (*Szahara, Ellentámadás, A Mac-komber-ügy*), később visszatérve véglegesen letelepült Hollywoodban, és ott is halt meg.

A legfiatalabb, **Korda Vince** (1897–1979) Oscar-díjas festő, díszlettervező, scenikus. Inkább a London Film Production művészeti igazgatója, de amerikai munkái is jelentősek 1936–62 között: *Mi lesz holnap?*, *A bagdadi tolvaj (színesfilm-díszletek Oscar-díj, 1940)*, *Lady Hamilton, Lenni vagy nem lenni, A ledőlt bálvány, Tűz Afrika felett, A mélykék tenger, Nyáridő, A leghosszabb nap*.

Kertész Mihály/ Michael Curtiz (1888–1962) Oscar-díjas filmrendező Bécs, Berlin után 1927-ben telepedik le Hollywoodban. Főként a Werner testvéreknél, fő színész-ideáljaival (első felesége **Lucy Doraine/ Kovács Ilonka**, E. Flynn, O. de Havilland, C. Gable, H. Bogart) 1961-ig forgatja nagy közönségsikerű, mozgalmas vadnyugati, életrajzi, történelmi és kalandfilmjeit, filmnoirjait, melodramáit, irodalmi adaptációit (*Noé bárkája, Blood kapitány, Robin Hood, A villamoszék felé, Dodge City, Szerelem és vérpad, Santa Fee ösvény, Hét tenger ördöge, Aranyváros, Tengeri farkas, Yankee Doodle, Casablanca (legjobb film Oscar-díj, 1943), Moszkvai küldetés, Átkelés Marseille-be, Nappal és éjszaka, Élet apával, Az egyiptomi, Színuhe, Nem vagyunk mi angyalok, Ember a hálóban, Huckleberry Finn kalandjai, Assisi Szent Ferenc élete*).

Fejős Pál (1898–1965) Az *Egri csillagok* (1923) anyagi kudarca után felszámolta önálló filmvállalkozását (Magyar Kultúrház), és ugyanebben az évben Amerikába települt. Négy évig vegyész technikusként, orvosként dolgozott, majd 1927-ben megtakarított pénzén elkészítette avantgárd alkotását, az azóta elveszett *Az utolsó pillanatot*. A film egyedi stílusa és látványvilágának hatására az Universal azonnal szerződést ajánl neki 1928–29 között: *A nagyvárosi mostohák, Broadway, Erik, a nagy bűvész*.

Cserépy Arzén (1881–195?) a húszas évek második felében már az USA-ban dolgozott, de az Attila életét feldolgozó szuperprodukciónak a tervét nem tudta megvalósítani.

John Auer (1906–1975) rendező, forgatókönyvíró, producer 1928-ban emigrált és azonnal Hollywoodban telepedett le. Kezdetben verziós filmek gyártásvezetőjeként dolgozott a Paramountnál és az Universalnál. Mexikói rendezése után 1955-ben visszatért az álmok városába, majd több B-Movie rendezőjeként lett ismert. 1943-ig a Republicnak, 1947-ig a RKO számára dolgozott. Az ötvenes években egyike lett a legismertebb tévés producereknek és rendezőknek. Főbb filmjei 1934–1955 között: *Élet egy másikért, Nyugodjék békében, Az elárult ember, Láthatatlan ellenség, Vád alatt, Asszonyok a háborúban, Átjáró a holnaphoz, Én, Jane Doe, Gépmadarak, Az örök tenger*.

Benedek László (1907–1992) rendező 1937-ben költözött az USA-ba. Az Universal alkalmazottja, Joe Pasternak mellett vágó és rendezőasszisztens. 1948-tól 1968-ig rendez, igényes, majd kommersz filmeket is, a főbb szerepekben Frank Sinátrával és Marlon Brandoval: *A csabos bandita*, *New York kikötője*, *Az ügynök halála*, *A vad*, *A merész játék*.

Bíró Lajos (1880–1948) író, újságíró, forgatókönyvíró. Bécs, Párizs, Róma után 1925–28-ban a Paramount és a First National filmvállalatok forgatókönyvírója: *A cár-nő*, *Éva titka*, *Hotel Imperial*, *Modern Dubarry*, *A rablólovag*, *A hontalan hős*, *Sárga liliom*, *Éjszakai őrség*, *A sikoltás*, *A rémület háza*. Legjelentősebb munkái az 1930-as, '40-es évekre esnek: *Hotel Imperial* és a *Lenni vagy nem lenni* Lengyel Menyhérttel, akivel már egy német filmben is együttműködött; továbbá az *Allah kertje*, *Asszony mindenhol*, *Öt lépés Kairó felé*, *Királyi botrány*.

Lengyel Menyhért (1880–1974) Az 1934-es *Cigánydal* forgatókönyvének sikere után 1937-ben az USA-ba települt. Fontos szerepet vállalt a magyar színpadi szerzők érdekeinek hazai és nemzetközi képviselésében. Önálló filmirodát szervezett e célból, amely ötvözte a korszerűséget a nemzeti jelleggel. Fejős amerikai sikerei nyomán „az olcsó filmgyártás” tehetségre és ötletre épülő programját hirdette. Munkáit sikerrel filmesítette meg P. Czinner és az 1932-től a Paramounthoz szerződött Vajda Ernő forgatókönyveit (*Örök szerelem*, 1929; *Monte Carlo*, 1930) hasznosító E. Lubisch (*Angyal*, 1937; *Lenni vagy nem lenni*, 1942)

Czinner Pál (1899–1969) budapesti születésű német filmrendező. Némafilmes munkái lélektani kamaradarabok (*Nju*, 1924; *Elza kisasszony*, 1928). A berlini náci pártvezetőség tiltakozása eredményeként levették a műsorról az angol *Nagy Katalin* (1934) című művét, s így feleségével, filmjei állandó főszereplőjével (E. Bergner) Angliába (1936–1939), majd 1940-ben az USA-ba költözött. Színházi producer és rendező volt New Yorkban, Chicagóban. 1941-ben forgatta *Párizsi hívás* című filmjét.

Rózsa Miklós (1907–1995) háromszoros Oscar-díjas szimfonikus- és kamara zeneszerző, a szimfonikus filmzene megteremtője. 1935–42 között a Korda-cégnél, „bővített szekundus, keleti-egzotikus” korszakában zenéjével tovább szélesíti a Korda-mesék varázslatos, pompás fantáziavilágát (*A páncél nélküli lovag*, *Négy toll*, *A bagdadi tolvaj*, *A dzsungel könyve*). 1940-ben telepedik át Hollywoodba, s 1968-ig történelmi filmjeinek fő szerkesztési elve a kontrasztokat alkotó vezérmotívumok alkalmazása és a nagyzenekari hangzás váltakozása a kamara jellegű együttesével: *Lenni vagy nem lenni*, *Öt lépés Kairó felé*, *Szahara*, *Gyilkos vagyok*, ***Bűvölet (Oscar-díj, 1945)***, *Martha Ivens különös szerelme*, *Férfiszenvedély*, *Gonosz varázslat*, *A Macomber-ügy*, ***Kettős élet – Othello (Oscar-díj, 1948)***, *Ádám bordája*, *Bováryné*, *Az aszfaltdzsungel*, *Quo vadis?*, *Julius Caesar*, *Királyok völgye*, *Blowani csomópont*, *A nap szerelmese*, ***Ben Hur (Oscar-díj, 1960)***, *Királyok királya*, *Sodoma és Gomorra*, *El Cid*, *Az erő*.

Máté Rudolf (1898–1964) az 1928-as *Jeanne d' Arc*, s az 1932-es *Vámpír* című francia filmek világhírű operatőre 1934 telén költözött az USA-ba, ahol a „Columbia gyár” operatőre lett. Kiváló mesterekkel forgatott: L. Mccorey, G. Kanin, R. Clair, W. Wyler, K. Vidor, H. Hathaway, A. Hitchcock, Korda Sándor, E. Lubich, Ch. Vidor (*Várlak*, *Kedvenc feleségem*, *New Orleans angyala*, *Metropolitan*, *Hivatásos katona*, *Az élni vágyó asszony*, *Marco Polo kalandjai*, *Bizsu*, *Boszorkánykonyha*, ***Lady Hamilton (operatőri Oscarra jelölés, 1941)***, *Örök Éva*, *Lenni vagy nem lenni*, *Szahara*, *Szépek szépe*, *Gilda*. 1947-től 1962-ig rendezőként is működött, főként a kalandos műfajban: *A sötét múlt*, *Tengeralttjáró-rejtély*, *A tolvaj herceg*, *Megbélyegzett*, *A zöld kesztyű*, *Sally*

és *Szent Anna*, *A dühös emberek*, *Csoda az esőben*, *Afrika kikötője*, *Revak*, *a karthágói rabszolga*, *A 300 spártai*, *Hét tengeren át Calais-ig*. Hollywoodban halt meg.

Lugosi Béla (1882–1956), a Lugoson született művész eredeti neve Blaskó Béla. Drámai karakterének (Hamlet, Rómeó) megfelelően már 1917-től filmezett Olt Arisztid álnéven Deésy Alfréd, Kertész Mihály stb. filmjeiben (*Az élet királya*, *Nászdal*, *A leopárd*, *Lili*, *Tavaszi vihar*, *Az ezredes*, *Álarcosbál*, *Casanova*). Hithű baloldalisága 1919-ben soha el nem fogadott emigrációba kényszeríti. Bécsi és berlini filmszerepei után 1922–28 között rendszeresen turnézott az USA vidéki városaiban. 1927-ben a Broadway-n a *Dracula* című darab címszerepe meghozta az elismerést: felfigyelnek sajátos akcentusa mögött rejlő szorongó idegenségre. Borisz Karloffhoz hasonlatosan a magányra, szenvedésre kárkoztatott emberi szörnyetegek, lelki roncsok kiüresedő mítoszát játssza el 1930–1956 között: *Dracula*, *Morgeau utcai gyilkosság*, *A halálos csók*, *Chandu*, *a varázsló*, *Chandu*, *a varázsló visszatér*, *A terror éjszakája*, *A fekete macska*, *A vámpír*, *A holló*, *A láthatatlan sugár*, *Frankenstein fia*, *Ninocska*, *Fekete péntek*, *Frankenstein találkozik a farkasemberrel*, *A vámpír visszatér*, *Abbott és Castello találkozik Franksteinnel*, *Fekete álom*.

Beregi Oszkár (1876–1967) a magyar némafilm színész sztárja, 1945-ben elhagyta Dél-Amerikát és az Egyesült Államokban telepedett le (*Hívjon fel, asszonyom*, 1953).

Béla Miklós (1900–1966) színész 1928-ban külföldi tanulmányútra megy, majd gyökeret ver Hollywoodban. Jellemszerepeket vállal, főként Korda Sándor filmjeiben: *Egy asszony, aki a férjét szereti*, *Éjszakai őrség*, *A hercegnő és a vízvezeték-szerelő*, *A kis Caesar*, *Az ilyen férfiak veszélyesek*, *Dracula*, *A kérdéses hölgy*.

Putty Lia (1897–1931) színésznő a budapesti, bukaresti, berlini revük, filmek (*A császár katonái*, *Szerencse a hullámokból*), majd az UFA excentrikus, „végzet asszonya” (*Fantom*, *Varieté*, *Az indiai síremlék*) sztársága után 1926-ban a Paramounthoz szerződött Adolph Zukor hívására. Később átkerült a Firts Internationalhoz, majd az Universalhoz. Főként D. W. Griffith és Kertész Mihály filmjeiben szerepelt 1926–1928 között: *A sátán keservei*, *Adj, Istenem húsz centet!*, *A kísérek hercege*, *A szívtolvaj*, *Éjjeli rózsza*, *Buck*, *a közkatona*, *A vörös hajú hölgy*. Hét amerikai filmet két angol és egy nosztalgizáló német követett, sajnos kasszasikerek nélkül. A hangosfilm „sztárlistájára” már nem iratkozhatott fel. Mindehhez járultak még magánéletének tragikus pálfordulásai, öngyilkossági kísérletek, éhségstrájkok, az alkohol. Korai halálát torokműtétjéből származó súlyos fertőzés okozta.

Gaál Franciska (1904–1956) színésznő a harmincas évek magyar, osztrák, német filmjeiben népszerű „vadóc naiva”. C. de Mille egy magyar filmjét nézve fedezi fel, s hívja a Paramounthoz. 1937–40 között Hollywood egyik legismertebb sztárja lesz: *Kalózkisasszony*, *Az utolsó Katalin*, *Párizsi nászút*. 1940-től Piscator színi iskolájában tanít, s elfeledve hal meg New York szegénynegyedében.

Korda Mária (Farkas Antónia, 1896–1976) színésznő, Korda Sándor első felesége osztrák, angol szerepek után férje amerikai és Kertész Mihály filmjeinek érzékeny szépsége 1927–29 között: *Szép Heléna szerelmei*, *Szerelem és ördög*, *A lagunák dala*, *A lagunák leánya*.

Bánky Vilma (1898–1991) színésznő. 1925–30 között S. Goldwyn szerződtette. A legnagyobb némafilmes férfisztárok oldalán (R. Valentino, R. Calmon) láthattuk szép arcával: *A fekete sas*, *A sötét angyal*, *A sejk fia*, *A szerelem éjszakája*, *Két szerelmes*, *Ez a menny*, *Az asszony, akit szeretnek*. 1927-ben férjhez megy. Később a Broadway-n arat sikereket.

Árvai Irén (1912–1950) színésznő. 1938-ban rendező férjével, **Székely Istvánnal** a zsidótörvények következményei elől az USA-ba emigrál, ahol férje filmjeiben szerepel (*A csodás Zsuzsanna*, 1946; *Amazon*, 1949).

Billér Irén (1897–1967) színésznő 1953-ban férjhez ment egy hollywoodi szállodatulajdonoshoz. Filmjei: *Paramount parádé* (1958), *Egy férfi, aki mer* (1958).

Gábor Zsa Zsa (1920) színésznő, 1936-ban magyar szépségkirálynő. 1941-ben az USA-ba megy, 1952 óta kelt életre démoni nőket a filmvásznon, hírért azonban a magazinok pletykarovatai jobban „ápolják”. Jelentősebb filmjei 1952–1967 között: *Nem voltunk házasok*, *Lili*, *Moulin Rouge*, *Első számú közellenség*, *Egy gazember halála*, *Leány a Kreml-ből*, *Az ördög keze*, *Egy nagy szerelem szerenádjá*, *Az én utolsó hercegnőm*, *Nyúlj ki, édesem!*, *Gyéánt Jack*.

Gábor Éva (1926) színésznő, Gábor Zsa Zsa testvére. A Paramount vígjátékainak és kalandtörténeteinek kedvenc szereplője. Filmjei 1941–64 között: *Kényszerleszállás*, *Királyi botrány*, *A megadás dala*, *Párizsi modell*, *Az örült varázsló*, *Kidd kapitány és a káoszgalány*, *Egy gazember halála*, *Az igazság az asszonyról*, *Ne menj közel a vízhez!*, *Gigi*, *Egy újfajta szerelem*, *Fiatal vérű sólymok*.

Nagyobb magyar emigrációs hullám később nem jelent meg Hollywoodban, de a politikai–gazdasági–katonai krízisek és a rendszerváltás idején (1945–46, 1950-es évek, 1956, 1970-es évek vége, '80-as évek eleje, 1989), vagy a kísérletező művészi szabadság hiánya miatt többen is a végső megoldást nem Európában, hanem az „Álomgyárban” látták.

Brodszky Miklós (1905–1958) népszerű filmszlágerek zeneszerzője. 1949-ben emigrált az újvilágba, s ott folyamatosan 1958-ig alkotott: *Halászlégeny frakkban*, *Gazdag, fiatal és szép*, *Latin szerelmesek*, *A lány és a hús*, *Szeress, vagy hagyj el!*, *Szerenádj*, *Legyünk boldogok*, *Társasági lány*.

Joe Eszterhas (1944) csákydoroszlói születésű sztár-forgatókönyvíró. Eszterhas István író, újságíró fia, hatéves (1950), amikor letelepedtek Cleveland szegény bevándorló negyedében, s ott is nőtt fel. Az Ohio University-n szerzett diplomát. Újságíróként kezdte pályáját, s a hetvenes évek elején már a Rolling Stone magazin munkatársa. *Charlie Simpson apokalipszise* (1972) című könyvét National Book Awardra jelölték. 1978 óta ír forgatókönyveket: *F.I.S.T.*, *Flashdance*, *Elárulva*, *Music box*, *Elemi ösztön* (3 millió dollár precedens), *Hiába futsz*, *Sliver*, *Showgirls*, *Szabadság, szerelem*.

Zsigmond Vilmos (1930) Szegeden született Oscar-díjas operatőr, rendező. 1952–56 között a Színház- és Filmművészeti Főiskola növendéke, Illés György és Hegyi Barnabás tanítványa. 1956-ban Kovács Lászlóval Budapesten és Tokaj–Hegyalján rögzítette a forradalom és szabadságharc eseményeinek városi és vidéki atmoszféráját. Tízezer méter felvételt csempészt ki Kovács Lászlóval a határon; az ömlesztett anyagból az NSZK-ban Erdélyi István elkészítette a *Magyarország lángokban* című „vázlatot”. 1957 januárjától gyermek- és reklámfotózással keresi kenyerét. Számos dokumentumfilmet készít Gárdonyi Ferenc irányításával. Operatőri stílusát érzékeny költőiség, dinamikus szabadkamera- használat, szokatlan képszerkezetek jellemzik. Öszinteségét és alázatát példázza, hogy az Oscar-díj átadásakor nem Spielbergnek, hanem volt tanárának, Illés Györgynek és Amerika népének mondott köszönetet, ebből pedig egyenesen következett, hogy a nagynevű rendező producerei sugallatára nem kérte fel többé közös munkára. Dolgozott P. Fondával, Altmannal, Boormannal, Shatzberggel, Spielberggel, Scorsese-vel, Brain de Palmával, Chiminóval, R. Libermannal, G. Millerrel, P. Noyceszal, R. Donerrel, S. Penn-nel, D. Fincherrel, M. Rydell-lel, Káel Csabával, Kovács Klaudiával; két magyar rendezése van: *A tékozló apa* (1991) és a *Koltai-napló*. Jelentő-

sebb filmjei: *A bérmunkás*, *McCabe és Mr. Miller*, *Képek*, *Gyilkos túra*, *A hosszú búcsú*, *Madárijesztő*, *Sugarlandi hajtvadászat*, ***Harmadik típusú találkozások (Oscar-díj, 1978)***, *Megszállottság*, *A szarvasvadász*, *Az utolsó valcer*, *A mennyország kapuja*, *A folyó*, *Halál a hídon*, *Hiúságok máglyája*, *Asztal öt személyre*, *Az eastwicki boszorkányok*, *Sliver*, *Maverick*, *Bérgyilkosok*, *Menekülés az éjszakába*, *Vágyak vonzásában*, *Bánk bán*, *Fekete dália*, *Lyukas zászló (2004–2006)*. A kilencvenes évek elején mesterkurzust vezetett a budapesti filmművészeti főiskolán. 2006-ban az Alba Regia Nemzetközi Filmfesztiválon (Székesfehérvár) életműdíjjal tüntették ki.

Kovács László (1933) operatőr. A budapesti Illés-tanítvány 1956-ban Zsigmond Vilmos társaságában, az általuk készített '56-os dokumentum-felvételeket is kicsempészve, elhagyja Magyarországot. Los Angelesben letelepedve 1958-tól egy biztosítótársaság állófotósa, majd 1967-ig egy seattle-i tv-laboratóriumban dolgozik. Kezdetben referenciaműveket, mikrofilmeket, sőt pornót is készít. Hollywoodba Zsigmond Vilmos hívja segédoperatőrnek; 1967-től már főoperatőr. Képszerűsítői fantáziája, gazdag tónusokra, színdramaturgiára érzékeny európai vizualitása ismeretlen minőséget hoz az olcsó független filmzés világába (*Szelíd motorosok*). Kifejezőeszközei átszivárognak a progresszív, de a kommersz filmekbe is. Élvonalba emelkedését jelzi rendezőinek listája: Rush, Bogdanovich, Altman, Mazursky, Jewison, Kramer, Raffaelson, Scorsese, Lester, Stalone, Rosenberg, Malle. Legjelentősebb filmjei: *Halálfejesek*, *Öt könnyű darab*, *Az utolsó mozielőadás*, *Mi van, doki?*, *Papírhold*, *Ötcentes mozi*, *Maszk*, *Sampon*, *Alex Csodaországban*, *Futó botlások*, *Az utolsó valcer*, *New York, New York*, *Zsebpénz*, *Butch és Sandence*, *Kasszafúrók*, *Szellemirtók*, *Törvényszéki héják*, *Ruby Cairo*, *Tökéletes másolat*, *Lyukas zászló*. A Magyar Köztársasági Érdemrend Tiszti keresztje polgári fokozatát 1996-ban kapta meg.

Takács Tibor (1954) rendező. 1956-ban Kanadában telepedik le családjával. Édesanyja egy osztályban járt Zsigmond Vilmosmal a főiskolán. Torontóban kezdi pályafutását, s csak 1992-ben költözik Hollywoodba. Filmjei: *A kapu I-II.*, *Vipera*, *Nothing for Money*.

Andrew Vajna (1944) producer, szülei segítségével 1956-ban emigrál az USA-ba. Szülei néhány év múlva követik őt. Filmes tevékenységének a kezdete: a távol-keleti mozik üzemeltetése és a filmek forgalmazása. Honkongi cégének, a Panaisonnak a profitjából megalapította a Caralco nevű, világszerte sikeresen működő forgalmazó cégét. 1982-től az Amerikai Filmpiacutató Társaság elnöke. 1989-ben új vállalkozást (Cinergi Production) hoz létre, s ekkor válik a magyar Intercom tulajdonosává is. 1996-ban ő kezdeményezi a Magyar Filmeselek Világtalálkozóját. A fiatal magyar színésznő, Dobó Katalin mentora. (*A miniszter félrelép*, *Rollerball*, *Szabadság, szerelem*). Jelentősebb produceri munkái: *Menekülés a győzelemben*, *Rambo I-III.*, *Angyalszív*, *Különös kegyetlenséggel*, *Vörös zsaru*, *Jacob lajtorjája*, *Hajszál híján*, *Emlékmás*, *Az éj színe*, *Air Amerika*, *A reneszánsz ember*, *Terminátor I-III.*, *Az élet mindig drága*, *Dredd bíró*, *A skarlát betű*, *Nixon*, *Evita*, *Elemi ösztön I. - II.*, *A miniszter félrelép* (1997, magyar), *A szabadság vihara* (2006, amerikai dokumentumfilm), *Szabadság, szerelem* (2006, magyar).

Csupó Gábor (1952) animációs és játékfilmes rendező, producer. A Garai utcában nőtt fel. A Pannónia Stúdióban kezdetben fázisrajzoló volt, de a rendezői karrier nem vonzotta, saját stúdióra vágyott, ezért 23 évesen, ötödmagával Bécsnek vette az irányt. Hat hónapba került, mire 1975-ben Jugoszlávián, Ausztrián, NSZK-n, Dánián, Svédországon keresztül eljutott Hollywoodba, s csak 1986-ban tért először vissza Magyarországra, édesanyja temetésére. Stockholmban az ország három animátorának egyike volt,

ő rajzolta Svédország első egész estés rajzfilmjét, a *Agaton Sachs*-ot. Hat hónapig 465 dollárt keresett hetente a Hannah és Barbaránál, de nagyobb kreativitásra vágyott, s megpróbálkozott a jobb minőséget, művészibb színvonalat ígérő reklámfilm rendezéssel. 1981-ben A. Kloskyval filmvállalatot alapított (Klosky-Csupo Incorporated). Azóta is gyártják frappáns reklámfilmjeiket és több Emmy-díjjal kitüntetett, következetes dramaturgiájú, extrém színezetű (sárga, zöld), full-mozgatásos televíziós sorozataikat: *Simsonék* (1988), *Kis csemeték (Fecsegő tipegők)* a Nickelodeon csatornának (1991), a 65 epizódos *Ah, igazi szörnyek*-et a Cartoon Network-nek (1993), *Kacsabácsi* (1995), *Bevis és Butthead* (1988). Első finoman stilizált fantasy, élőszerűplős nagyjátékfilmje, a *Híd Terabithia földjére* (2007), készülöben disszidálásának krónikáját feldolgozó *Az emigránsok* című alkotása (2007). Több lemezborítót tervezett Frank Zappának, Peter Gabriel pedig néhány filmjéhez írt filmzenét.

Rófus Ferenc (1946) animációs filmrendező, producer. A személyesen át nem vett *1981-es Oscar-díj (A légy)* utáni méltatlan mellőzések miatt 1984-ben elhagyta Magyarországot. 1988-ban elfogadta a Nelvano Ltd. kínálta munkaszerződést, Kanadába költözött, de többnyire Los Angelesben dolgozott. 1991-ben önálló vállalatot alapít (RF Fly Films Inc.), így elsősorban produkciós tevékenységet folytat, de saját filmjeit Kanadában készíti.

Bánfalvy Ágnes (1954) színésznő 1982-ben férjével, Bokor Attilával az USA-ba emigrált. 1982–84 között New York-ban tanult a Columbia egyetemen, majd Los Angelesben telepedett le. 1986–88-ban színjátszást tanított a California State University-n. Filmszerepei 1987-től: *Pletyka, Hallgass figyelmesen, Vihar és bánat, Júlia kisasszony, Amerikai rapszódia*.

Az egri születésű **Kovács Klaudia** (1970) színésznő, producer a '90-es évek elejétől színházi színésznő Los Angelesben, Venessa Redgrave tanítványaként. Többnyire független produkciókban dolgozott. New Yorkban főszerepeket bíznak rá. Visszatérve Hollywoodba megalapítja saját produkciós vállalatát (Cassa Culmina Production 2000.) Ismeretterjesztő és dokumentumfilmek (*Kertkultúra, Vallomás az emberi szellemről*) elismert tv-producere. 2004–2006-ban elkészíti első egész estés dokumentumfilmjét, a *Lyukas zászlókat* 1956-ról, Zsigmond Vilmos és Kovács László bevonásával.

Természetesen leszármazási, rokoni kapcsolatok révén számtalan olyan nagyságot ismerünk, akik közvetlenül vagy áttételesen magyarnak tekinthetők. Csak néhány név a teljesség igénye nélkül: T. Curtis (Bernard Schwarz: apja 1921-ben Mátészalkáról települt át New Yorkba, szabóműhelyt nyitva, egy magyar lányt véve feleségül), P. Newman; az ötszörös olimpiai bajnok, J. (Hans) Weissmüller (1904. június 2-án a vajdasági Párdányon született, szüleiivel hároméves korában vándorolt ki Amerikába); R. Welch, D. Barrymore, G. Hawn, A. Brody (édesanyja a magyar Sylvia Plachy fotóriporter) stb.

Az 1927-es alapítású Oscar-díjat (1927–33 között kétévenként, 1934-től évente) az Amerikai Filmintézet és Filmszövetségi Akadémia nyolcvanszor jelölte magyar vagy magyar származású alkotónak/alkotóknak, s ebből 30 díj valóra is vált, kettő igazi tisztaságú, de csak művészi értelemben: **Rófus Ferenc** *A légy* (1981), **Szabó István** *Mephisto* (1982) című filmjei. Míg az utóbbi rendező a világhír szakmai fedezete mögött sem bújhatott el lelkiismerete árnyképei elől, az előbbi „elűzetve”, színről színre egyre tisztábbnak látszik. Oscar-nominálású filmjeink is sokasodnak, s talán felgyorsul az idő, amelyből kitörni eddig alig lehetett: Fábri Zoltán: *A Pál utcai fiúk* (1968), Jankovics Marcell: *Sisyphus* (1972), Makk Károly: *Macskajáték* (1974), Fábri Zoltán:

Magyarok (1978), Szabó István: *Bizalom* (1980), Gyöngyössy Imre: *Jób lázadása* (1983), Gyöngyössy Imre: *Yerma* (1984), Szabó István: *Redl ezredes* (1985), Gyöngyössy Bence: *Romani chris* (1998), Koltai Lajos: *Sorstalanság* (2005); Hajdu Szabolcs: *Fehér tenyér* (2006); M.Tóth Géza: *Maestro* (2006)

Hollywood egy zuglói telken született, a Korda filmgyárban, amely modern nagyüzemként vetekedett bármely európai filmgyárral (38 méter hosszú, 23 méter széles és 15 méter magas üvegház volt). Hollywood 2007-re ismét ide tér vissza, a pest megyei Etyekre hozva a XXI. századi Amerika mozgóképes csúcstechnológiáit, A. Wajna jóvoltából, tiszteletből Korda Sándor Stúdióinak nevezve az újrakezdés helyét. Hollywood nem felejtett. Hollywood visszatért gyökereihez.

Felhasznált irodalom

- Ábel Péter (szerk.): *Új Filmlexikon*. Bp., 1973, Akadémia Kiadó, 124–125, 385–386.
- Balog Gyöngyi – Király Jenő: „Csak egy nap a világ...” A magyar film műfaj- és stílustörténete 1929–1936. Bp., 2000, Magyar Filmintézet, 6–19.
- Balogh Gyöngyi – Gyürey Vera – Honffy Pál: *A magyar játékfilm története a kezdetektől 1990-ig*. Bp., 2004, Műszaki Könyvkiadó, 21–30.
- Barkóczy Janka: A filmzés lovagja – Sir Alexander Korda. *Mozinet*, 2006. 12. sz. 18–19.
- Báron György: Az ötödik negyed. *Filmvilág*, 2006. október, 14–15.
- Báron György: *Hollywood és Marienbad*. Bp., 1986, Gondolat, 70, 312.
- Batka Annamária: Elveszett némafilmek. *Mozinet*, 2005. január–február, 44–45.
- Csúri Ákos – Illich Lajos: *Gutenbergről Spielberig*. Szombathely, 1998, Sylvester Kiadó, 304–310.
- D. Tóth Béla: *Miért nem tüntették ki a magyarok Korda Sándort? Filmvilág*, 1997. július, 45–47.
- David Parkinson: *A mozi*. Bp., 1996, Holló és Társa, 22–24.
- Hevesy Iván: *A némafilm egyetemes története 1895–1929*. Bp., 1993, Magyar Filmintézet, 38–46.
- Karcsai Kulcsár István – Veress József: *Híres filmek – filmes botrányok*. Debrecen, 1990.
- Kovács Gellért: Azonnal rakjatok a kamerába filmet! (Zsigmond Vilmos). *Mozinet*, 2006. 9. sz. 7–10.
- Königer Miklós: Egy elfeledett sztár (Putty Lia). *Filmvilág*, 1995. október, 20–21.
- Köves Gábor: *A jövő mérnöke*. *Filmvilág*, 2005. augusztus, 20–21.
- Lalik Sándor (szerk.): *Magyar Filmesek Világtalálkozója*. Bp., 1996, 6–29.
- Lányi János: *Mozi-legendák*. Bp., 2002, Atheneum 2000 Kiadó, 128–139.
- Markó László (szerk.): *A film krónikája*. Bp., 1995, Officina Nova, 394–604.
- Matyasovszky József: A szív hídján át a szeretet földjére. *Média 1*, 2007. március 6. 3.
- Návai Anikó: *Oscar? Oscar!* Bp., 1998, Officina Nova, 247–256.
- Nemeskürty István: *A magyar film története*. Bp., 1965, Gondolat Kiadó, 39–64.
- Nemeskürty István: *Képpé varázsolt idő*. Bp., 1983, Magvető Könyvkiadó, 123–128.
- Nicolaus Schröder: *50 híres filmrendező (E. Lubitsch)*. Bp., 2004, Alexandra, 26.
- Péterffy Gabriella: *A szimfonikus filmzene mestere (Rózsa Miklós)*. Filmkultúra, 1995. december 13–11.
- Scheiber András: A producer felelőssége. *Filmvilág*, 2006. november, 18–19.
- Tóbiás Áron: *Korda Sándor*. Bp., é.n. Filmbarátok Kiskönyvtára, 34–40., 86–89., 115–118.
- Török Zsuzsa – Balázs Éva (szerk.): *Új Oxford Enciklopédia*. Bp., 2003, Glória Kiadó, 31–35, 43–51.
- Veress József (szerk.): *Filmlexikon*. Bp., 1994, Totem Könyvkiadó, 362.
- Veress József (szerk.): *Magyar filmművészek lexikona*. Bp., 2005, Magyar Filmintézet, 10–56.
- Veress József: Korda Sándor és a Tanácsköztársaság. *Filmkultúra*, 1993. szeptember, 7–5.